

Alex de Jong:

Frigörelse och vetenskap: Ernest Mandel 25 år senare

[Artikel från [International Viewpoint](#), 20 juli 2020. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

I år är det 25 år sedan Ernest Mandel dog. Mandel var en av de viktigaste marxistiska ekonomerna under 1900-talets andra hälft. 1982 var han avgörande för att grunda vårt institut [*International Institute for Research and Education (IIRE)*]. Mandel var fram till slutet av sitt liv en produktiv forskare och aktivist, och skrev dussintals böcker och hundratals artiklar.

I sitt intellektuella och politiska arbete var Mandels marxism både ”ortodox” och ”öppen”. Han var en ortodox marxist i den mening som han definierade i en artikel 1983: ”en som ’handlar’ i Marx’ anda” och är ”förpliktad att göra motstånd mot alla omänskliga samhällsförhållanden”.¹ Hans marxism var öppen i den mening som Mandel beskrev i ett samtal med den tyska radikalen Johannes Agnoli, den var ”en uppgift av ständig utveckling, att införliva nya fakta och nya vetenskapliga överväganden”; ”det är en del av marxismens grundläggande natur att analysera betydande empiriska förändringar”.²

Mandels ortodoxi och hans öppenhet var delar i en helhet. För honom var kampen mot orättvisa och för förhållanden för frigörelse historiens motor. Eftersom historien delvis är resultatet av pågående strider, är dess utveckling ytterst osäker. För Mandel var historien om dessa strider äldre än kapitalismen, och den hade sina rötter i grundläggande sidor hos människans antropologi, i ”arbetets sociala karaktär, kommunikationens sociala ursprung och omöjligheten att dra sig undan dessa utan att betala ett högt pris”.³ ”Mänsklighetens rikedomar”, skrev Mandel, ”består av överflödet av mänskliga relationer, med andra ord sociala relationer.”⁴ I och med produktivkrafternas utveckling under kapitalismen, gjorde kampen mot omänskliga förhållanden socialismen till en möjlighet – inget mer.

Mandel hävdade att det bara gick att förstå historien som en helhet som genomgick ständiga förändringar, pådriven av inre motsättningar. Följaktligen hävdade Mandel att marxister behövde anamma en ”historiskt genetisk” metod för att förstå samhällsfenomenen.

Mandel använde exemplet med den borgerliga staten för att utveckla detta tänkesätt. Ett ”försök att härleda den borgerliga statens karaktär och innersta väsen direkt från kategorierna i Marx’ *Kapitalet* – antingen från ’kapitalet i allmänhet’ eller från det borgerliga samhällets ytliga utbyte och handelsförhållanden, eller från förhållandena för kapitalets tillvaratagande [valorisering] – förbiser det faktum att borgarklassen själv inte skapade staten som en statsapparat skild från samhället och höjd till ställning som självständig organisation. Borgarklassen tog helt enkelt över staten som den

1 Ernest Mandel, "[Emancipation, science and politics in Karl Marx](#)", 1983.

2 E. Mandel, J. Agnoli, *Offener Marxismus. Ein Gespräch über Dogmen, Orthodoxie und die Häresie der Realität*, Frankfurt, 1980, s 7.

3 Ernest Mandel, "Die Dialektik von Produktivkräften, Produktionverhältnissen und Klassenkampf neber Kategorien der Latenz und des parametrischen Determinismus in der materialistischen Geschichtsauffassung", i *Die Versteinerten Verhältnisse zum Tanzen bringen*, Berlin, 1991, s 100-113, där s 101.

4 Ernest Mandel "[The dialectic of growth](#)", 1973.

existerade innan den kom till makten”.⁵

Att på detta sätt reflektera över den (förkapitalistiska) historien skiljde Mandel från de ”strukturella” marxisterna, som försökte förklara samhällsfenomen som resultatet av de oföränderliga lagar som styr kapitalismen, Mandels ”förening av teori och historia” gjorde honom till en intellektuell individualist ”utanför marxismens huvudfåra, utanför den dogmatiska althusserianismen och utanför det Perry Anderson kallade ’västmarxismen’, som hade vänt ryggen åt den ekonomiska forskningen”.⁶

Jämte historien om klasskampen finns vetenskapens och samhällsteorins historia, skrev Mandel. Vetenskapen följer sina egna lagar och tjänar inte ”proletariatets frigörelse”, ”frihet” eller ”historisk utveckling”. Vetenskapen är användbar för befrielsekampen när den ger kunskap som hjälper till att ta rätt politiska beslut. Men den kan bara göra det som en vetenskap som följer sina egna lagar, inte när den underkastas politiska kriterier. I marxismen såg Mandel en kombination av de två historierna, den om kampen mot omänskliga förhållanden och den om vetenskaplig forskning.

Alla Mandels viktigaste arbeten om politisk ekonomi (*Marxismens ekonomiska teori* (1962) och *Europe versus America?: Contradictions of Imperialism* [Europa mot Amerika?: imperialismens motsättningar] (1970); *Senkapitalismen* (1972) och *Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen* (1980)), liksom dussintals konjunkturella artiklar, skrevs för att ge arbetarrörelsen och socialister verktyg för att förstå den pågående utvecklingen och ta beslut. I synnerhet *Senkapitalismen* kan betraktas som Mandels mästerverk. Teorin om långa vågor under kapitalismen var ett begrepp som hade använts av både marxistiska och icke-marxistiska ekonomer som Kondratiev och Schumpeter, och i *Senkapitalismen* återerövrade Mandel det för att förutspå den långa nedgång som började i mitten av 1970-talet.

I sin tillämpning av teorin om långa vågor kombinerade Mandel återigen teoretiska begrepp med historisk forskning och empiriska fakta. Mandel hävdade att det med ”den marxistiska ekonomiska analysens begreppsmässiga verktyg” gick att förklara kapitalismens långsiktiga utveckling, men bara om man tog hänsyn till att flera av de centrala variablerna i detta begreppsmässiga ”system” var ”delvis oberoende variabler”. Delvis oberoende, inte självständiga, eftersom de fungerade inom ramar som avgjordes av själva det kapitalistiska systemet. ”Kapitalistiska stater och regeringar” kan göra många saker, skrev Mandel, ”och det kan även kapitalistiska entreprenörer och företag. Men de kan inte avskaffa penningkapital och profiter som start- och slutpunkt för systemets operationer, och inte heller kan de avskaffa marknadskrafternas inverkan eller avskaffa värdelagen.”⁷

På 1980-talet formulerade Mandel tio centrala ”teser” för att förstå kapitalismens långsiktiga utveckling:

- 1) värdelagen;
- 2) lagen om kapitalackumulation;
- 3) lagen om mervärde;
- 4) lagen om profitkvotens utjämning;

5 Ernest Mandel “[Methodological problems in defining the class nature of the bourgeois state](#)”, 1980.

6 Jan Willem Stutje, *Ernest Mandel. A Rebel's Dream Deferred*, London, 2009, s 139.

7 Ernest Mandel, ”Partially independent variables and internal logic in classical Marxist economic analysis”, i *Social Science Information (SAGE)*, London, Beverly Hills och New Delhi, vol 24, nr 3 (1985), s 485-505.

- 5) lagen om kapitalets koncentration och centralisering;
- 6) lagen om tendensen för kapitalets organiska sammansättning att öka;
- 7) lagen om att klasskampen avgör lönerna;
- 8) lagen om tendensen för den genomsnittliga profitkvoten att minska;
- 9) lagen om den kapitalistiska produktionens cykliska karaktär och att överproduktionskriser är oundvikliga;
- 10) lagen om systemets oundvikliga sammanbrott (Zusammenbruchs-theorie).

Mandel beskrev sitt eget bidrag till den marxistiska ekonomiska teorin som ”en ytterligare tidsram för tes (9): de ’långa vågorna under den kapitalistiska utvecklingen’, där bland annat grundläggande teknologiska revolutioner förverkligas, och utjämningen av profitkvoten mellan icke monopoliserade och monopoliserade sektorer gör sig gällande.”

Enligt Mandel skulle dessa ”teser” accepteras av de flesta marxister, ”möjligen med undantag för tes 10”. Att Mandel ansåg det ”oundvikligt” med ett kapitalistiskt sammanbrott innebar inte att socialismen också var oundviklig: ”Kapitalismens sammanbrott är oundvikligt ... Efter erfarenheterna av två världskrig, två så omfattande ekonomiska världskriser som den 1929 till 1933 och den nuvarande, har vi föga orsak att betvivla det. Men detta sammanbrott kan leda till två rakt motsatta resultat: framåt till socialism eller bakåt till barbari.”

De tio teserna är ur ekonomisk synvinkel i grund och botten ”inbyggda” i kapitalismen. Med andra ord skapas de av systemets struktur; ”privat ägande av produktionsmedlen, primitiv ackumulation av penningkapital, skapande av en klass av lönearbetare, utvidgad varuproduktion, dvs. marknads-ekonomi”. Men utöver dessa ”inbyggda” faktorer finns även ”yttre” faktorer, eftersom ”den konkreta historiska kapitalistiska utvecklingen alltid är ett resultat av ett samspel mellan systemet och den miljö det utvecklas i. Denna miljö är aldrig till 100% kapitalistisk.”

Miljöns icke kapitalistiska beståndsdelar och resultaten av den förkapitalistiska historien, påverkar kapitalismens viktigaste variabler. Trots att de förkapitalistiska ”revolterna mot slaveriet, bonde-revolterna under det gamla asiatiska produktionssättet, bonderevolterna i slutet av medeltiden” liksom ”arbetarnas rebelliska stormande mot maskinerna under den tidiga kapitalismen” var ödesbestämda att misslyckas, så gav denna kamp också ”en enorm tradition av former för kamp och organisering, liksom revolutionära teorier, ideal, drömmar och förhoppningar ur vilka proletarietets kamp för frigörelse får näring”. Utan sådana föregångare skulle utvecklingen av proletarietets kamp vara mycket svårare.⁸

Den kapitalistiska ackumulationens långsiktiga lagar gör sig gällande ”bakom ryggen på de drabbade” men effekterna av dem påverkas av dem och formar tillsammans en del av helheten. I det långa loppet, skrev Mandel, är utvecklingen av klasskampen ”underordnad produktivkrafternas utvecklingsnivå, de rådande produktionsförhållandena och de viktigaste samhällsklassernas strukturer”. Men en sådan långsiktig vision var inte till så stor hjälp för att avgöra vad man ska göra. En viss utvecklingsnivå av produktivkrafterna möjliggör en rad produktionsförhållanden, ramar inom vilka klasskampen äger rum. Och denna klasskamp kan ge olika resultat. Det är inom dessa

8 Ernest Mandel, "[Emancipation, science and politics in Karl Marx](#)", 1983.

föränderliga förhållanden som socialister måste göra val och agera, ”vi står mitt i den historiska processen”.⁹

Varje enskild individ måste välja sitt förhållningssätt till denna process, ett val som är delvis individuellt, delvis socialt bestämt.

Mot slutet av sitt liv ställdes Mandel inför en kris för det socialistiska projektet. Fem år innan han gick bort skrev Mandel att denna kris ”framförallt var en kris för de socialistiska tankarnas trovärdighet. Fem generationer av socialister och tre generationer av arbetare drevs av den djupa, orubb-
liga övertygelsen att socialismen [var] möjlig och nödvändig”; ”den nuvarande generationen är inte längre övertygad om att den är möjlig”.¹⁰

Vid ett möte med vänsterpartierna i Sao Paulo Forum två år senare, hävdade Mandel: ”Socialisters och kommunisters praktik måste vara helt förenlig med deras principer. Vi får inte rättfärdiga någon som helst alienerande eller förtryckande praktik. Vi måste i praktiken förverkliga det Karl Marx kallade det kategoriska imperativet: att kämpa mot alla förhållanden där människor alieneras och förödmjukas. Om vår praktik är förenlig med detta absoluta krav, kommer socialismen än en gång att bli en oövervinnlig politisk kraft.”¹¹

Trots vissa borgerliga ideologers förhoppningar innebar inte Kalla krigets slut att historien tog slut, och nyliberalismen gjorde inte slut på ”upp- och nedgångar”. Nya generationer av aktivister återupptäcker marxismen och antikapitalismen. Ett kvarts sekel efter Mandels död, mitt under flera globala kriser, för sjukvård, ekologi, politiska och ekonomiska förhållanden, är hans politiska och intellektuella arbete att hitta en väg bort från barbari ”till socialism” brinnande relevant.

9 Ernest Mandel, ”Die Dialektik von Produktivkräften, Produktionverhältnissen und Klassenkampf”, s 104.

10 Ernest Mandel, ”Zur Lage und Zukunft des Sozialismus”, i: Gilbert Achcar (ed.), *Gerechtigkeit und Solidarität. Ernest Mandels Beitrag zum Marxismus*, (Köln, 2003) s 233-271, där 235.

11 Ernest Mandel, ”[Socialism and the future](#)”, juli 1992